

theilungen aus Ungarn“ (V. Bd. 1896, 5 bis 10 Heft) թերթին մէջ հետեւեալ ազգային հաստատեաները կան. 1. Հայ ազգագրութեան եւ վիպական երգերու մասին տեղեկութիւններ (էջ 139), զոր վերջէն էլ 123 արդէն ծանօթացուած ենք: 2. Հայերէն ստակ մը կրակաւոր հայերէն մէկ ձեռագրէն (էջ 154): 3. Ստուգարանութիւն (էջ 234) հետեւեալ հայերէն բառերու՝ իւրիս (πτερόν), իւր (χρστ), ռիւր (δρόνος), աւուր (վեդ. mür, amür), հալի-նալի: 4. Մասնաւորութիւններ Հիւրըմանի քերականութեան եւ Հ. Ղ. Սիլիւսի ազգագրական նոր հրատարակութիւններուն վրայ:

3. «Գաղտնի հայ. քեր. ձեռք. Սիլիւ. 1 ղիլիւս»: Այս հրատարակութեան վրայ գիտնալիս յամենայն հայագէտ Պրոֆ. Ֆր. Միւլլեր քերականութիւն մը հրատարակեց «Wiener Zeitschrift f. d. K. d. M.» թերթին մէջ (1897, էջ 183), որմէ կը քաղենք հետեւեալը. «Այս կոթողական (monumental) գործը, որ միջնախի Միխիլարեան Միաբանութեան եւ ի մանաւորի անոր գիտնական անդամին՝ Հ. Գ. Յաշեանին ամենամեծ պատիւը կ'ընէ, աւել չենք մեր խոստած հրատարակութեան մէկ մասն է: Ասիկայ փառաւոր վկայութիւն մըն է գիտնական մտաց եւ ժամանակիս գիտութեան բարձրութեան վրայ գտնուող գիտնականութեան այն Միաբանութեան, որ իւր գոյութիւնը պարտական է անհման Միխիլարայ, չճմարիս «միխիլարեան» իւր ծանրապէս փորձուող աշխուկան ազգին: Գիտութեանց կայսրին. Ակադեմիան այս շքեղ գործը, որուն փայլն նաեւ իւր վրայ կը ցոյանայ, իւր պաշտպանութեան տակ առաւ, եւ ապագրութեան մեծամեծ ծախսը մաս մը հանդանակեց: ... Անշուշտ հասարակաց գրադարանները պիտի չգտնադառնան այս գեղեցիկ գործը ձեռք բերելու, եւ նոյն իսկ անոր համար, որ Միխիլարեան Միաբանութիւնը ի վիճակի ըլլայ իւր իսկ ձեռնարկած մեծագործ հրատարակութիւնը շարունակել եւ ըստ պատշաճի շքեղացնելն»:

Յարգելի Պրոֆեսորը նոյն թերթին մէջ գրած է նաեւ «Գաղտնի, քեր. ձեռք. Սիլիւ. 1 ղիլիւս» հրատարակութիւնները: Հ. Գ. Գ.

ՍՅՈՑՈՒՄ ԹԵՐԹԵՐԷ ԺԱՆՆԵՐՈՒՆԷՅ

1. Յատուկ անուններու ստուգարանութիւն: — 2. Պարական արտակարգ գիտախորհրդանշ հայ աղագաները: — 3. «Նոր-Փորո» անուն նոր պարբերագիր մը: — 4. «Հանդէս Ամսօրեային» ամսնորթար սուղը: — 5. Քաղաքային տիկնի մը: — 6. Որբերը: — 7. Թ. Թ. Գ. Յորդանանեանի առաջադրութիւնը: — 8. Նորոտայց ինն կանոններ:

1. Հիւսիս-ի անուններու ստուգարանութիւն: «Թաւ. (Թաւ. 172) կը գրէ. «Աւետարանի» թիւ 97ին մէջ Պ. Միխիլարեան Գ. Պարբերական շատ շահեկան ուսումնասիրութիւն մ'ըրած է Մշակ Հասարակութիւնը գեղեցիկ վրայ. բայց կը սխալի երբ գիւղին անուան ստուգարանութիւնը համար կ'ընէ թէ, «Հասարակարար այս անուն առած է իւր բնակչաց աւելի հասարակութիւն ըլլալէն»: Բոլոր այս տեսակ ստուգարանութիւնները, ինչպէս վերին տարիներու քննադատութիւնը հաստատեց, որոգի մտքէն ծնած են թաղարկութիւններ են, առանց շարժիչի եւ իրական հիմ մը ունենալու: Մեր կարծիքը հասարակութիւն հասարակութիւն ինչպէս կ'ընէ Մշակին կրճատելով եւ առանց մտքի, սա է թէ այդ գիւղին մէջ կամ մտաբեր, առնուաւրդ որքանակ վայր է — ըլլայ աղբիւր, անտառակ, ցոյնարան են — գտնուած է հասարակութիւնը. ու գիւղացիները հոն հաստատուած տան, բնակարար տեղին անունովը ծանցուած են: Թերեւս այդ տեսակ որքանակ մը հետքը գտնուի մինչեւ հիմայ ալ, եթէ ուշեմ հետաքրքրող մը լինի, ինչպէս է Պ. Պարբերականը: Մեր գրիմէ բոլոր վանքերն ունին իրենց հասարակութիւնը, այն տեղը՝ արդէն օւրիշտաբար առաջին անգամ կը տեսնուի վանքի կաթողիկէները եւ ծուրը գնելով ու երես խաչակերպելով կ'ընէ. «Հասարակութիւն Ս. Երրորդութիւն, հասարակութիւն Ս. Կարապետ կամ Առաքելայ... եւն վանքին անունը», Այդ եթէ այս տեսակ հասարակութիւն (վայր) մը գիւղի վերածուելու յարմար ըլլար, միթէ պիտի չպահէր այդ գիւղը հասարակութիւնը կամ անոր աղաւաղումը, ինչպէս Անթիմիոս կ'ընէ Անթիմիոսի վանքին: Իրաւ է որ Հասարակութիւն գիւղն ալ Առաքելայ վանքէն կը տեսնուի. կամ գիւղը տեսնուի հասարակութիւնն, բայց ստոր համար չեմ կրնար պնդել թէ Առաքել կամ Բերգակցի շուկարներն ու անտառն թաւ կորոնները այդ գիւղին հասարակութիւնն առած ըլլան եւ ապէ ծագած ըլլայ հասարակութիւնն անունը: Ամէն պարագայի մէջ պէտք չէ ջանք գրիկ անունով ծանօթ Յարմար պատմութեան մէջ գտնուած անուններու սխալ ստուգարանութիւններ առաջ գիւղերուն, ինչպէս այս վերինի մէջ»:

2. Պարբերական քերականութիւն: «Մշակի» մէջ (Թաւ. 81) կը կարդանք. «Այս օրերս Ամերիկայից Թիֆլիս հասաւ պարսից մի արտակարգ գիտախորհրդանշ, որ գնացել էր Անթիմիոսին Միաբան Վահանգիսի համարակալութեան նախագահին՝ Մուղապիլի-Էդգիւր Ըսահի գահակալութիւնը ծանուցանելու համար: Արտակարգ գիտական է Մուղապիլի-Էդգիւրը, ինչպէս այս վերինի մէջ»:

իսկ գեապանութեան քարտուղար եւ թարգման՝ պ. Նիգոսի Պոյաճեան: Նայել նպատակով մի քանի որ առավ թէ՛ Տրաքիոյ թիֆլիս Տառա Մուգաֆֆեր-էդդէն Շահի թիֆլիսպահ (աշխատեալ Տիւմայեան) Տայազգի Արշակ Խան Գորդիւնեանց, որ ուղեւորվում է Վիեննա, ուր միանալով Աւարա-Ունգարիայի պարսկց (կարգ) գեապան (Տայազգի) գէնեթալ Նա-րինան տանի Տեա, իրեն արտակարգ գեապանութեան առաջին քարտուղար, պէտք է գնան Ըգե-գիւս եւ Գունիս՝ Օսկար եւ Քրիտիան թագաւոր-ներին՝ Ըահի գահակալութիւնը ծանուցանելու համար: Այս երրորդ արտակարգ գեապանութիւնն է, որոնց մէջ առաջին քարտուղարներն պատուաւոր պաշտօնը պարսկ կառավարութիւնը յանձնում է իր Տայ երիտասարդ պաշտօնեաներին: Ինչպէս յայտնի է, մի փոքր ժամանակ առաջ Լոնդոն գնաց նշնպիւս պարսկց մի արտակարգ գեապանութիւն՝ Վիկտորիո թագուհու յարեւանական ծանուցելու համար եւ այդ գեապանութեան առաջին քարտուղարը նշնպիւս Տայ էր, Յովհաննէս Խան Մա-սէհանը:

3. «Նոր-Փոր», ունի նոր շարքերովի Դէ Պարսն Յովհ. Ըահապարեան «Արադապեղին» (թիւ 79) նամակ մը գրելով իր ծանուցանէ թէ Սեպտեմբերի վերջեր «Նոր-Փոր» անուամբ պարբերադի մը պիտի հրատարակէ (տարին երկու գիրք)։ Այս նոր լրագրին նպատակն է՝ հիւսնադրել «միակ, ընթերցողները», օգտակար լրացւ եւ «որին մեծ մասը կազմած էր լինի կրթական կազմաներից»։ Առաջին հատարանը բովանդակու-նէրէն էր սեմանի թէ թիֆլիսի պարբերադի-ներու ծրագրին շատ նման է այս նոր թիֆլիսի ալ ծրագրերը։ Յաջորդութիւն եւ յարաւանութիւն։

4. «Հաթի» Մաթեմիկ — ամբիջը տա-նը։ Դեպք մը պիտի ունենային — բայց բնական է իւր-որ գրելով — այս անգամ «Ծաղկաբաղը», Ջիւրախիոյ՝ Արեւելեան քաղաքականութեան եր-կրորդ կամ երրորդ զարգացող քաղաքն առա-ջնորդը Արժ. Ն. Ծ. Վ. Արաւեան, եւ նորին հրամանաւ Արժ. Յ. Յարութիւն եւ Յ. Յովհաննէս Քահանայք, «Հանդէս Ամօրեայք», եւ գործուցեր են միւր գործակալին, եւ «Արեւելեան Մամլոյ» «Միասին» յօդուածագիրն է լուր աշխարհի իր հրա-տարակէ թէ «Հանդէսը բաժանորդներէն շարքը եւ գործուցին կամ պիտի գործեն ամառգիրը», ինչու. վասն զի Վիեննայի Միթիթարեանց ոմի մը գործած են... «բռնի», «հաւաստափութիւն» ըրած են։ Թէ Առաջնորդն եւ ընկ. «Հանդէսը» եւ գործուցեր են, խմբագրութեան համար ոչինչ կարեւորութիւն ունի. միայն իր ցաւինը որ այդ Ար-ժանապատիւներն իրենց համար անկողնային թի-բու լինայ զորը ըստադրականութիւնն անկողնային ազատեալու պատճառ կը բռնեն դէպք մը, որ գուրկի կարեւորութեան, այլ եւ — իրականութեան-ընկալն է «Հանդէսը» աւելորդ բռն է այսպիսինե-րու 4. Բայց «Արեւելեան Մամլոյ» յօդուածագիրը (ոմանք Միսոպատարութիւնը ինչն կը համարին եւ կ'անկողնային) խմբագրութեան, բայց այս կնիքա-գրութեան չենք ուզեր հաւատալ՝ զգուսար է թէ ազատ «Ծաղկաբաղին» խալթեին իւր նպատա-

կեւ, սոսից խօսքերուն համար։ Նպատակեալ, քանի որ իշխութեան (եթէ է) գործիք կ'ըլլայ սոսից բարբառները տարածելու անոնց անոնց հաղորդին։ Այս երկու վերադրերն հրապարակաւ կու տանք անխնայիթին, եթէ յայտնի ապացոյցներով ցոյց չէ տար՝ թէ 50 տարւան մէջ երբ եւ ինչպէս «բռնութիւն» է գործ դրած եւ Վիեննայի Միթի-թարեանց «հաւաստափութն» բնեւո ինչն գիւն-ւերը... Միթիթարեանց պէտք չունին «Արեւե-լեան Մամլոյ» ոչ յօդուածագրութեան եւ ոչ եպե-րանքներուն, վասն զի իրենց ծանրան կ'ընթա-նան՝ լուսաւորել հայ ճանիւր... Բայց խեղա-թիւրեալ գէպքը պատմին ոչ այնպէս ինչպէս «Արեւելեան Մամլոյ»՝ որ յանկարծ Ջիւրախիոյ շահերուն պաշտպան-հատապարհ կ'ըլլայ im Hand-umdrehen, այլ ինչպէս որ իրականութեան մէջ տեղի ունեցած է դէպքը 4. Միւսկան պատմին (որը ի մօրէ) ազաւետ իւր հօրը կ'ընդունուի Ջիւրախիոյ վարժարան, եւ ուշիմութեամբ ու վարուց լաւութեամբ կ'արժանանայ ուսուցչաց մտադրութեան։ Իւր իրկն ազաւետի թացախա-նէն հորը կ'ընդունուի իրեն ներքին աշակերտ։ Տարիս մ'անկիկ կը թախանձէ պատմին Վիեննա գալու։ Առ խնդրանքն միջնաշախի դէպքը իւր թագաւոր-նէն հորը պատմին հաստատուն կը մնայ իւր մտաց մէջ, այսինքն մտնել Միաբանութեան կարգը։ Դեռ վերջնական պատմափորձը շարուած, յանկարծ Առաջնորդին գործելովը հրապարակ կը նետէ «Վ-րեւելեան Մամլոյ»՝ «բռնի հրատարակութեան» առաջինը, անշուշտ պարտը Տայ մէջ որս մ'ընելու նպատակաւ։ Արդ ի հաղորդն «Ծաղկա-բաղը» «Արեւելեան Մամլոյ» սոսից գիտադու-թեանը օժտեալ Միսոպին. ինչն բնեւո իւր Ջիւրա-խիոյ Միթիթարեանց եթէ մէկը խանգի (եւ ոչ «Բռնի», որ ըսողներն անմիտաւ թացապաշտութիւն է) անձնամատուց լրացւ Միաբանութեան մը կարգը մտնելու... Բէ «Արեւելեան Մամլոյ» մը զարար-անութեանց համար, եւ ոչ ալ «Հանդէսը» եւ զրիզ հերոսներս համար, Միաբանութեան մը կու տանք չեն փոխուի։ Բազայ պայման մ'ունի կա-տարելին, ինչպէս ամեն corporation, ամեն բնե-րութիւն՝ բարեկարգութեան եւ միօրինակութեան պահպանութեան համար, իւր որոշ պայմաններն ունի, որմէ չէ կրնար ազատ կառուցուիլ եւ ոչ դը... Եթէ է պատմին սիրայօժար յանձն կ'առնու այս պայմանները, եպերելին՝ են ընդունողներն։ Իր զարմանքն եւ միշտ կ'երեւայ, պիտի զարմա-նանք, ազաւետի զարգացող «Արեւելեան Մամ-լոյ» վրայ, որ այլոց ազատութեան կապեալ կ'ուզէ։ Եթէ չենցենք եւ ուղղութեան եւ ամեն առա-ջարկներն ընդունինք, ինչ պիտի բռն «Արեւե-լեան Մամլոյ» 4. Բայց ի դուր է խալթ Միսոպին պէս յօդուածագիրներուն հետ Պր. Գէլթերի «Հայոց պատմութեան» վրայ քանի մը լաւեւած կ'ընէ «Հանդէս Ամօրեայ» պարզապէս Տայ-լուսաւոր-չական եւ Տայ-կաթիլին երկնցեւոյ մէջ եղած տարբերութիւնները նշանակելով, եւ այս՝ լաւ կ'ընդունինք, որ դուր չէ դար Միսոպինոյ, եւ ա-հա փաստարան-հատապարհ յօդուածագիր կ'ա-ղաղակէ թէ «կաթիլիկութեան պրոպագանդա»

կ'ընեն Միխիթարեանքը, եթէ կ'ընեն՝ իրենց պարտքը կը կատարեն, քանի որ այսօր գիտեմք շատ քան, զոր ու խնայելիս օտարական ենք լուել, վասն զի անօգուտ վիճարանութիւններով չէ ծագիր Տաւադար լըսը։ Բայց անմիկեկի կը մնայ այս բարբառը ուղղակի Միխիթարեանք գէժ՝ եւ անսղակի կաթիլկուծեան գէժ, քանի որ անտարբեր կը դիւնէ՝ Արեւելեան Մամուլը Տաւադարեանքով ի բողոքականութիւն եւ նշոյն իսկ յիշատակութիւն դիմելը, բայց իւր լեզուն չի գտներ վիրաւորիչ այն խօսքերը, զոր առ ձեռն պատրաստ ունի՝ երբ պատանի մը կամովին ուզէ մեր փարսեր մտնել։ Լուսաւորեալ մտքեր, որոնք հայ-թիւնը չեն կրնար իջնի զատ ընթանել. եւ իբրեւ զատ՝ արհաւիրել. բայց ինչ մեղադրենք, Ձմրանիտ տարեւելք է կարծենք... Ձմրանիտ վարժարանին մրցանակաշնորհութեան մէջ պիտի կարգւայ ընդ ինքեցւոր կարգովէ Է. Բ. Գ. Տաւադարեանք, որ է սեռնել Տայերեն իբր գլխաւոր լեզու վարժարանին։ Ձարիներէ ի վեր ընտ Ե. Բ. Գ. չէ ինչպիսիք այս նպատակաւ, եւ արդեւ քանի մը տարիէ ի վեր Տայ տալիքաց բազմապիսիք (այսօր 30—38) արդէն շատ գաւառներու համար կարելի եղած է այս. սակայն այս կողմանէ ալ իսկ պայքար կը մղուի, եւ կը լսենք թէ «Հանգել Ամօրեայի» եւ զիսկ Տերանները՝ «Բայր Տայ ուսուցչաց կը յանձնեն որ վարժարանը գտնուած Տայ տղան Տեւադարեն»։ Այն ինչով կը խախտ Է. Բ. Գ. Տաւադարեանքը, եւ ինչով կը խախտեն Ձմրանիտներին անկիւն փորձելը կը ծանշանք, շատ անգամ Տերաններու կեղծ ազդասիրութենէն աւելի գործնական են։ Միայն կը բազմեցնէ որ միւս Տերաններու բարեութիւնը թափախի միայն եւ միայն Միխիթարեանք եւ «Հանգել», զիսկ, եւ վերջիշաղ պատանայի եւ հօրը գէժ՝ ալ շատաւաճի հաւանքը։ Մենք գիտեմք թէ այսպիսի բարբառներու փառք միայն բարբառներու կը մնան...

Ե. Բ. Գ. Տաւադարեանքը ինչէ՞ Մեր նշանակած նախադասութեանց շարքին մէջ Տաղիւ մէկ կամ երկու անգամ աւելի ունեցանք բարբառ կանանց նախնանք ալ արձանագրել. սակայն ամէն սպաւերդներէ աւելի այս առարկայը կրնան ընտելի «արանց մրցանակները», իրենց աղանաղաւորութեան եւ վեհ գլխածմանց յայտարար նշաններ տալու։ Յուսանք թէ շատան արարիւններու թուերն ալ։ «Մալիկ» մէջ (Թիւ 83) կը կարգաւոր այս նպատակով։ «Այսօր (Յուլի 17ին) Թանդայեան եկեղեցու գաւթում տեղի կ'ունենայ ամսին 13ին 78 տարեկան Տաւադար՝ վախճանված զատուածի Թանդայեանի թաղումը։ Հանգելեանքը ինչպէս մեջ հաղորդում են արդի աղբիւրից, բայց այն, որ կենդանութեան ծանանակ իր սեպհական ծաղիկով շինեց Թանդայեան եկեղեցու գաւթումը երկու երկարական սուն եւ մի շարք խանութներ եւ յատկացեց նայն եկեղեցու Տայոց ծախական պարտին, նոստարական կառավոր արեւ եւ նաեւ Տեւադարեան նախարարութիւնները, այն եւ 1. Հաւարարի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցուն նուիրել 1000 բարբ. 2. Թիֆլիսի կոյրերի ուսումնարանին 500 բարբ. 3. Թիֆլիսի 500 եւ 600 թաղերում գտնվող երեք խանութներ

կառուել եւ իր երկու ազգականներին այն պայմանով, որ նրանց մահից յետոյ այդ խանութները անցնեն զարեւոյ Թանդայեան եկեղեցուն։ Թանդայեան եկեղեցու շինութիւնները տարեկան 3500—4000 բարբ. կ'աւանդուեն երկուսի»

6. Երբեք Տեւադարեան գործակալին կ'ունենի ինչպիսիք. անցեալ անգամ ծանուցեր էինք գործնական լուծում մը (այսինքն փոխանակ խօսքի գրամ), իսկ այսօր կը ծանուցանէ ինչպէս գիտն (Թիւ 222) թէ «Էրզրումէ առնուած վերջին տեղեկութեանց նայելով, Բազմաթիւ մէկ քանի բարեւեր ազգայինը 25 որբերու պատանայ գրեւելով՝ գատարակել պիտի տան Սաւադարեան վարժարանին մէջ, որուն տեսչութիւնը դիմած է տանիւրու թեմերու այս 25 որբերու բնակարան համար։ Ռուսահայ մէկ քանի ազգայինը ալ 25 որբի որբերու պատանայութիւնը պիտի տան»։ Անին, Գործակալն քերական արբերութիւն մէջ կայ 6 տարեկան աղջիկ մը։ Աղանի անուամբ, զոր իւր քովն առած է Հանսմիլի (8էլէի) պատանայ Հաւադէ։ Որպէս զի որբիկն իւր մայրիկն լեզուն (Տայերենը) չմտնայ, ստիպուած է ինքը — պատանայ, ինչպէս կը գրէ «Հանգել», խմբագրութեան, Տայերեն արդիւն, որպէս զի ասուցչութիւն ընէ որբուկին։ Վերջի ժամանակներու որբանոցներու նկատմամբ տարածուած ասոյ լեւառ կարգին մէջ գտնուել է՝ «որբերու մեքենայիկն պիտի մտնան իրենց մայրիկն լեզուն» յայտարարութիւնը։ «Es geht doch nichts über die Muttersprache!» Կը գրէ պատանայը։ Բայց միւս կողմանէ կը բաղակայնէ որ ամէն աստղագիր որբանոցներուն տեսչանքը նմանէին Պատանայ Հաւադէին։

7. Ե. Բ. Գ. Տաւադարեանքը Է. Բ. Գ. Տաւադարեանքէն եւ արեւելեան արդի Տայերեն լեզուներու միութեան ինչպիսիք մը աստիարակեցու, եւ Ե. Բ. Գ. Տաւադարեանքը «Տաղիւսեր» կարծիքը թէ «միութեան ժամանակը գնա հասած թէ՛ն, եւ կը գրէ. «Երբեք Տաղիւսերը ինչպէս, լեզուն եւ հարուստի (Գ) եւ հիւսիսային (Գ) Տայերեններ բազմաժանոցի ճիւղերով Տաղիւսեր։ Ուսումնական նախկինը պիտի է (հարուստի) 2) շարունակ միջեւ բարեկեան տարու թիւներ կործանուի։ Բանի որ իսկ (Գ) Տաւադարութիւն, ինչպէս չը լանայ ի գլուխ տանել զայն այսօր, ինչպէս թուել զայն անորոշ ազգային...» եւ վերջապէս կ'աւանդուի «բարբառ խառնաբարեան առնել»։ Կ'ենթադրենք թէ Յուսուածարիք սխալ ըմբռնած չէ վեհ. այսինքն թէ ամենայնիւ կը բազմանք այս միութեան, սակայն չեն կրնար ստորակել յօշոտածարիկ վիճիւր։ Թէ «իսկ անորոշութիւն, Որբ եւ այդ Տաւադարութիւնը. կայ pia desideria! Բայց ոչ Տաւադարութիւն։ Օրինակի աղանաղ «Տաղիւսերը, երբեք չեն կրնար համադրուիլ թէ կարելի ըլլայ որ մը «բարբառ խառնաբարեան առնել»։ Եւ հարկաւոր ալ չէ՝ հիւսիս (բարբառ) իբր նախնական բան կ'աղբիւր որ գտնուի եկեղեցու մէջ, գտնուի գիւմներու մէջ եւ աղեցից ըլլայ աշխարհագրական կանոնադրման, մասնապարտ իւր բարգման եւ անտնայան կանոնները, փոխ ապա իւր պարզ արմատները, զարգան եւ շարքեր, բայց մնայ

իր անխնայութիւնն իմանալով, վասն զի «Զայ հոսանքին հապառաքի» նաեւ զգոնար է, իսկ լեզուական կամուրջի մասն է գործածութեան մէջ՝ անհարկին թէ «Դառնակար» չի գիտեր հիւսիսային եւ հարաւային հայերէններու (կրպի պարսն յօդուածաբար հոգնադասին նկարագրած ամեն գծերուն վրայ մէջ մէկ հայերէն ենթադրել) զայութիւնը՝ կրկնուողը, վասն զի գիտեմք՝ իր աշակերտ լեզուագիտութեան, եւ այնպէս կը կարգանք մեր լեզուագիտութեան ուսումնական գործերուն մէջ, թէ լեզուի մէջ կան դատաւական բարբառներ, քիչ շատ իրարմէ հեռու լեզուական ճիւղեր, բայց թէ հիւսիսային եւ հարաւային հայերէններ կան չեն գիտէր. բայց այս մեր անգործութիւնն արդէն գիտութեան ընծայութիւնն է Սերմիւն եւ արեւմտեան անուանադրութիւններն «երեւի» անձնածոթեան Թ. Գ. Բորգանանեանի թէ 1. լեզուագիտական «անցումով» գործածութիւններ են. 2. այս երկու ճիւղով արդի լեզուներէն զատ, Հայերէն ուրիշ բոլոր լեզուներէն, ոչ հիւսիսային, ոչ հարաւային, ոչ հիւսիս-արեւմտեան եւս, ոչ Սերմիւն, ոչ հարաւ-արեւմտեան եւս, ոչ Սերմիւն, Վանայ, Արուսեան. 3. լեզուներ, Մարաշի, Լեհաստանի, Հանգարիյի եւս լեզուներով գրուածներ կան, կամ աղանաւակ զգրաբար են եւ կամ գաղափար ինչոյն, բայց արեւելեան եւ արեւմտեան դրական լեզուներ զոտ երբեք ոչ չեն կապեր. «Դառնակար» թող մնայ այս իւր անգիտութեան մէջ. եւ թող միւս կողմէն շնորհ յօդուածագիրը յայտարարել թէ հարաւար է (մեր կ'ընենք՝ ու այդ) լեզուներու միութիւնը. Ասորի մեր արեւելեան եւ արեւմտեան լեզուներու միութիւնն անհրաժեշտ հարկաւոր չէ, մեզի կարեւոր է հայերէնի ուսումնասիրութիւն, հայերէն ընդգրկող իմաստագիր գիտութեան մէջ. եւ անոր լո՛ւ երկրորդական խնդիր կը մնայ լեզուին այս կամ այն ձեւին գէ՛տ ի զուր բողբոջելը, բանակիւ մընը եւս. Բօգուածագիրը օրինակ կը ընեն թէ «Հնդկահայեր... առանձին իմն հակադրութիւն ցոյց կու տան Պարսի (իմն թուրքահայ) լեզուին» եւ կ'ստան. «Դեռ գէթ այդ կըլլա՞նք ինչու լեզուն, չեմ հասկնա՞մք». Ասորի գիտէ՞ արդեօք յօդուածագիրը թրքահայուն պատասխանը, «Հնդկահայեր իրենց օտարներ, իմանալով իրենց պահանջն, մերք ալ մեզի կը պահանջ մեր ըլլալները. 7. վասն զի De gustibus non est disputandum. Բօգուածագիրը ինչոյն այնպէս գիտեր կ'ըմբռնէ՞ որ կը կարծէ, թէ յանկարծ այս կամ այն լեզուրի՞ն կամ նոյն իսկ լեզուրիներու համագումար յօդուածագիրները՝ «ի վայրեան ժամանակն» (զգրաբար ըստ պահանջման յօդուածագիրն) պիտի խորտակեն իրենց գրելը, պիտի կորսնեն իրենց լեզուն, եւ «այլագիր ու այլաբարբառ» պիտի ըլլան։ Այլ թէ միայն «Դառնակար» որ ատարակուս այս յանկարեական հրաշալիքութեան վրայ՝ այլ «Դառնակար» չէա՞նք անկէն ալ — բայց ի թերեւս յօդուածագրէն։ Թող առե՛ք, բարեկամ, որ երկու աշխարհաբաններ ալ ընթանան իրենց ընթացքը. վասն զի կրկնած երբ շատ անգամ — եւ կ'երեւայ — դեռ շատ պիտի կրկնենք թէ «ընութիւնը

ստուռ» չի գիտեր. Այսօր իրականացու երկու լեզու ունինք, եւ ընութիւնը օտարած է հայ գրականութիւնն այս պարզեւնեղով, թող առե՛ք որ ընթան ընթացիկ իրադրութիւն Արիւստիկոսի հարցը. Natura lo fece e poi rompe la stampa. Լեզուի կամութեան մէջ մարդկային արուեստը խորթութիւնն է, իսկ «Հանդէպ» կամ «Բազմադէպ» հեղինակութիւնը մտայնութիւն երազ Ըջադիտիկն օրինակ մը։ Պարսի լեզուրիներուն մէն սկսաւ ինչ մասն չիկը գրել կ'ըլլա, առանց բաւական պատճառ. «Հանդէպ» մտադիր բոլոր թէ յառաջ ընթանա՞ն պատճառ ոչինչ է, սակայն անագիտիկ մնային մեր խօսքերը, բայց ահա ինչ կը գրէ այս առիթու Ամերիկայի «Հայք» լեզուրի. «Բ.՝ «Կը տեսնէ, կը խորհի» գրելու տեղ, կ'տեսնէ, կ'խորհի» եւ այլն կը գրէ, եւ իւր շարժարժիւնն է ինչպիսիքս տեղայն. Բ.՝ այդ անտեսական պատճառ ինչպէս ցարդ խուսափէր է անգիտացող մընէ, որ to go, to think գրելու տեղ չեն գրեր ի՞նչ, I think. Բ. պարզապէս եւս դատաւ ինչո՞ք մեր հայերու գրելու եղանակին, որք Ան կը գրենք Ասորի տեղ — ի տեղ, հոգի համար — ի փոխանակ, եւ իրենց գրութիւնը լինէ պիտիպի համառօտութիւնը, կը պատահէ տեսնել Բ.՝ յալորդ լեզուրի գէտ յետ, 7. սակայն այսպիսի պատուութիւն վայելողներու լեզուական միաբանութիւնը «հարաւար» կը համարի Պ. Բորգանանեան. Եւ ոչ առաւարտութեան խնդիրն մէջ միօրինակութիւն կրնայ պատահիլ, եւ լեզուի փոփոխութիւնն կը պահանջուի։ Անգործագիրն անգործագիր եւս օտարանկարչութեան արուած անունը կը լռենք. վասն զի ինչոյն կ'ընենք։

8. Դառնակար մը լռանքը «Բիւզանդիոնի» մէջ (Թիւ 231) Պ. Գ. Գաղանեան բանասիրական մը գրած է, յորում երկու կէտ կը շօշափէ, նախ չի իրք յօդածածութիւնը աշխարհագիր մէջ, եւ երկրորդ՝ մեծ բառին ուղղութիւնը։ Այս պահանջն որ չ իրք յօդածածութիւնը երբ բառն է ծայրնաւորով կը վերջանայ, եւ կամ երբ յալորդ բառը ծայրնաւորով սկսի, այսպէս գիշնէ բերին, ոչ խաբար արածեցին. կանոն մը զոր «Հանդէպ», խմբագրութիւնը (գտնէ իւր խմբագրութիւններուն մէջ) միշտ կը պահէ, որպէս զի hiatus (ծայրնաւորայ բառմանէ) ազատ. բայց այս կանոնը՝ որպէս զի — ինչո՞ք տեղ զորոտեմէն չլռանայ, ամեն ծայրնաւորի վրայ ալ կը տարածէ։ Բօգուածագիրը կ'առաջարկէ որ «ի, էի, նի եւ յի առջեւ չլռանայ» այս կանոնը. իսկ ինչո՞ք կ'առաջարկէ որ «մեծ ծայրնաւորի առջեւ անխաբ եւ նի եւ յի առջեւ իրեւն կեն ծայրնաւոր գրելու առջեւ պահանջ, քանի որ յառաջ ընթանա՞ն պատճառ բառական չէ իրաւունք ունի յօդուածագիրն շ գիրը պահանջելու (փոխանակ) կ'էտի եւ վերջանալու առջեւ։ Բօգուածին այս մասն մէջ նոր կ'առ հարկ թէ գրուուի, իսկ մեծ բառը (զոր միմեծայնի դպրոցը միշտ մեծ ձեւով կը գրէ եւ այս գործածութիւնը կամ մայր կամայի կ'ընդհանրանայ) կը պահանջէ Բօգուածագիրն որ առին ձեւով գրուի։ Այս պահանջն միայն — ամեն ծանր բառ չգործածելու համար — երբ նոյն իսկ «մեծ» ձեւին գէ՛տ ոգորդներն շատե-

բուն ուղի գիտակցութեան դառնալը կը տեսնենք եւ կը կարգանք։ սակայն կան անգոյներ թէ սխալ է ասին եւ պէտք է գրել ասին։ Եթէ ասին համայն ձեռն չհամաձայնութիւնն է, պէտք է ըստ լեզուագիտական օրինաց եով գրել (լատ. omnino անհրաժեշտ անհրաժեշտ)։ Բայց նոյն իսկ եթէ ասին բառին համաձայնութիւնն է՝ ինչպէս առ հասարակ կը կարծեն, պէտք է նշանել «ասին» ձեռով գրել։ Ինչպէս։ Այնպէս եւս պէտք չկարգանալ ի համայն—այն է (կրկին վերջաւորութիւն), որուն յիշելու անցած է երբեք «ասին» բառը մասնաւորական դարձան մէջ, եւ երբեք է, (հայ.) «այն ամենայն» ինչպէս այսօր կ'ըսենք «այն ամենայն»։ Եւս բառին վրայ երկրորդ (վերջապիւր) այն աւելնալու աստեղ, արդեւ այն ձայնը փոխառեւ երկ (ինչպէս գործէ — աղայ, կերպ — կերպը ձեռնութեան մէջ յայտնի կը տեսնուի)։

Այդ այս են կրկնապէս միայն վերջին վերջին մէջ (ըստ գրաբարի օրինակ), զարտաշարութիւնները չափ չեն եւ անմեղեքիչ։ Համեմատեալ տեղափոխութիւն, անպիտանութիւն եւսայն եւսայն։ արդ եթէ էին վրայ վանի մ'աւելնալ՝ հարկ է որ են փոխուի կամ ինչ եւ կամ էին։ այսպէս Մովսէս կամ Մովսէս եւ կամ Մովսէսի։ Այս կանոնը կը զարգացնէ չորսմանց եւ խնայողականաց մէջ ալ։ Բայց եթէ վանիք բարձուի, կը դառնայ բառն իւր առաջին ձեռն։ Այն պէտք է գրել արեւմտեան եւ ոչ ոքի։ Չենք գիտեր թէ Պ. յարաբերութիւնն առ ինքն ունի մ'աւելնալները (այսինքն գաւառականները) ի մերձուստ գիտելու։ Եթէ այս, կը լսանալարեւորութիւն որ երբեք էին (որուն լեզուագիտական աստիճանն է — այն — է (յ) — է) եւ կարծէին ժողովրդական արտասանութիւնը գրի անցնել, եւ պիտի տեսնէ ապահովապէս հարկին հարկի գէպի մէջ՝ թէ գաւառացին երբեք «ասին» բառը կարծեալ չ'արտասանեն։ Եւ հարկ չէ զարմանալ երբ տեսնէ յարաբերութիւն թէ զարկուածութեան մէջ էին տեղ եւ կը գործածեն շատերը, վասն զի շատ բառեր կան, որոնց ուղղագրութիւնը յայտնի սխալ է, եւ սակայն ասին կը տիրեն յարկն այսպիսի սխալ ուղղագրութեան։ Երբ թէ զգրեալ եւ թէ յարաբերութեան (նոյն իսկ գիտական համարուած հանգեաներու) մէջ էրեւել կը գրեն շատերը երբեք, որ մեծ սխալ է։ Բարձրիկ համեմատութիւնն մը կրկնա խորհրդը լուսաւորել էին, որ, ասոք բառերու վրայ զամ զամ երկու մասերի (էս եւ էն) աւելցնելով կը կարգանան, որտեղ, ուր-եւ, ուստ-եւ (երբ-եւ, ուր-եւ, ուստ-եւ)։ արդ ինչպէս կարելի է երբեք եւս գրել, երբ արեւի եւ աստեղի եւս կը գրուին։ Այս կարգին եւ հայեցի գործը համաձայնութիւնն չ'ընդհատելու բառին հարկ է չ'ով գրել։ Եթէ ուղեւոր երկար ճանն մը կրկնա կարգանալ այսպիսի վերջապիւր բառերու։ Այս վերջապիւրն ուղեւոր եւ ոչ թէ ուղեւորները սխալ գրենք։

ՓԱՂԱՅԱՆԱՆ

ՅԵՐԵՐԵՐԵՆԻ ՏԵՍՈՒՄԻԱՆ

Անհամ, 23 Օգոստոս, 1897։

Ռուսիա։ Անցեալ տարւան այցելութեանց փոխարէն սկսան Եւրոպայի տէրութեանց գլուխները՝ փոխադարձ այցելութիւն տալ դրացի մեծ տէրութեան։ Գերմանիայի Կայսրը 14 նաւ կազմուած նաւատորմովով մի՝ ամուրայ Զին հասար ի Կրոնշտատ օր անուանի է քանի մը տարի յառաջ գաղղիական նաւատորմովին ըրած ընդունելութեամբը։ Մեծամեծ պատիւներով ընդունուեցան կայսրն ու կայսրուհին։ Թէպէտ լրագրողները շատ զրեցին, բայց մտադիր հետեւող մը անելի այն ազդեցութիւնը կ'անուշ, թէ քաղաքավարութիւնը սրտագին մտերմութեան անելի ընդարձակ անդ գրաւեց այցելութեան ժամանակ։ Ժողովակալի պատուաւոր տիրորոսով մեծարել ուզեց Ռուսիայ վեհապետն իւր հիւրը, եւ յարմար պարգեւ մըն էր այս նուաւոր կայսրի համար, որուն պատիւարագական նաւերը շատցնելու թաղանթներ, ինչպէս ծանօթ է, սաստիկ ընդդիմութիւն գտաւ Ռուսիայւրաթէն։ Շատ նշանաւոր է Գերմանիայի Կայսրը թաժակաժառն վերջին մասը, որով խաղաղութեան պաշտպան կը կանգնէ, — ինչպիսի... խաղաղութեան։

Գաղղիա կ'ողաղել իւր գահընէցն ի Պետերբուրգ, եւ յոյս ունի որ անել շքեղ պիտի լլայ ընդունելութիւնը քան գերմանական Կայսրի ցոյց տրուած հիւրամեծարութիւնը։ Իրաւունք ունին ըստ իմիւր Գաղղիացիք, վասն զի իրենց կողմանէ անցեալ տարի պատրաստուած ընդունելութիւնն ալ գերմանականն անելի փառաւոր եղաւ։ Սակայն այցելութեանց կցուած քաղաքական նշանակութիւնն ալ պէտք չէ չափաւոր սահմաններն անցնել, վասն զի արտաքին ցոյցերով չէ չափուիլ քաղաքականութեան աստիճանը։

Անտորիա։ Մանուածապատ լարերի թիւնթիւն մէջէն չի կրնար ելլել Բաղնիկ կոմսը։ Երկու կողմակցութիւնները միաբանելու համար տեսակ մը համաժողով գումարել կ'ուզէ, բայց գերմանական